

УДК 378.012:001.8](09)
DOI 10.31494/2412-9208-2020-1-1-29-42

**THEORETICAL FOUNDATION OF THE CONTENT ANALYSIS
APPLICATION IN THE HISTORICAL PEDAGOGICAL RESEARCH**

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ
В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Liudmyla ZELENSKA, **Людмила ЗЕЛЕНСЬКА,**
Doctor of Pedagogical Sciences, доктор педагогічних наук,
Professor професор
<http://orcid.org/0000-0002-3324-5173>
zelenskaya_ludmila@ukr.net

Alla BALATSYNOVA, **Алла БАЛАЦИНОВА,**
Candidate of Pedagogical Sciences, кандидат педагогічних наук, доцент
Docent
balatsynova.alla@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-3247-0694>

*H. S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University*

*Харківський національний
педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

*✉ 29 Alchevski St.,
Kharkiv, 61002*

*✉ ул. Алчевських, 29
м. Харків, 61002*

Original manuscript received: February 17, 2020

Revised manuscript accepted: March 02, 2020

ABSTRACT

The article highlights importance of the historical pedagogical research for the deeper understanding of features and problems of the contemporary education and prediction of its subsequent development. It substantiates feasibility of a new format for the development of historical pedagogical problems based on the foundations of hermeneutics, application of different methods of textual interpretation, including content analysis. Considering this, the authors aim to cover specifics of the content analysis organizations and its uses in the historical pedagogical studies. Research of the scientists' approaches to the definition of content analysis allowed them to treat it as a method of qualitative and quantitative analysis of the document's contents, allowing for the deeper understanding of its extra-textual reality. Content analysis is applied to different physical data storages produced by people – books, magazines, newspapers, phonograms, audio and video recordings, photos, letters, records, journals of meetings, official documents. It varies depending on methods employed (quantitative, qualitative, computer analysis). Typical (classic) content analysis includes following stages: identification of the coding units, classification, operationalization (sample coding), coding, and quantification of the text.

It was established, that content analysis method is widely applied in the psychological pedagogical research. The article provides examples of its application in the following spheres: study of motives, interests, core values of different population groups; support for rationale of the topic and prospects of the studies in this direction; establishment of the nature of basic concepts of pedagogy as science; study of the features of recipients through their messages, products etc. The article highlights that

the historians of pedagogics use this method less frequently. However, spread of the mathematical methods in the historical pedagogical studies, need for objective interpretation of the written (textual) sources based on the standardized procedures calls for its wider implementation. The article defines requirements to the application of content analysis in the historical pedagogical research, defines stages of its setup and conduct, its uses (study of features of the national educational policies and their regional specifics; organizational forms and methods of teaching; relations between pedagogues and students on different historical stages; biographies of pedagogical persons; relations between social status and attitudes of the authors writing on particular pedagogical problems, specifics of their pedagogical ideas and conceptions etc.) together with the examples of this method's appraisal by the researches.

Keywords: *content analysis; historical pedagogical research; specific features; directions.*

Вступ. В останні роки спостерігається суттєве підвищення інтересу до проведення історико-педагогічних досліджень. Це пов'язано з тим, що сьогодні без реконструкції історико-педагогічного процесу не можливо розв'язати проблему вибору оптимальних шляхів, методів, засобів навчання та виховання особистості, яка була б здатна в умовах глобальних викликів, конфліктного світу, поглиблення кризи гуманістичної культури зберігати в соціальному бутті людський вимір, надавати імпульс позитивного становлення культурному розвитку суспільства. Фокусуєчи погляд на історію педагогічного процесу, ми не тільки глибше усвідомлюємо особливості та проблеми сучасної освіти, але й отримуємо можливість прогнозування цього соціокультурного феномену. У визначеному контексті слухними видаються слова В. Ключевського, який підкреслював, що без знання історії ми маємо визнати себе випадковістю, яка не знає, як і навіщо прийшла в цей світ, як і для чого живе, як і до чого має прямувати.

Підвищення інтересу до історико-педагогічних досліджень ставить на порядок денний питання переосмислення чинних підходів до історико-педагогічного пізнання. Теоретичними орієнтирами вибору нового формату дослідження історико-педагогічної проблематики можуть слугувати такі:

- розуміння історії педагогіки як важливої інтегральної складової цивілізаційного поступу, духовного життя, культури людства;

- розуміння множинності форм вияву єдності історії педагогіки та історії суспільства, культури;

- розуміння наявних внутрішніх протиріч між неповторним розмаїттям продуктів історико-педагогічного процесу, його конкретно-історичних, регіональних, національних, особистісно-індивідуальних форм і невинним перетворенням його на процес взаємодії різних педагогічних традицій в межах окремих цивілізацій, культур, регіонів у різні історичні періоди;

- розуміння історії педагогіки як особливої дисципліни, яка, з одного боку, базується на мові фактів, текстів, документів, верифікованих історико-педагогічною традицією, а з іншого – історичною саморефлексією педагогіки, яка лише інтерпретує історико-педагогічний процес (Полонський, 2006).

Останнє положення свідчить про те, що в історико-педагогічних дослідженнях методи аналізу документів, фактів, подій, вивчення історіографії питання, порівняння оцінок і суджень важливо доповнювати методами герменевтики, тобто тлумачення. Для історика педагогіки текст має слугувати лакмусовим папірцем, прочитання якого не зводиться лише до усвідомлення готового змісту, а вимагає його уточнення. Це, в свою чергу, продукує потребу використання різних методів інтерпретації текстів (логіко-методологічні, семіотичні, семантичні тощо). Непересічне значення в розв'язанні порушеної проблеми належить методу контент-аналізу, який є не лише сукупністю загальних принципів осягнення текстів з точки зору соціальних теорій, а й процедур їх опрацювання (Іванов, 2013).

Вивчення стану розробленості визначеної проблеми дозволяє констатувати, що контент-аналіз як метод наукового пізнання широко представлений у зарубіжному (Kayser, 1963; Berelson, 1971; Neuendorf, 2002; Krippendorff, 2004) і вітчизняному (Семотюк, 2004; Бондар, Допіра, 2007; Іванов, 2013; Кузнецов, 2014 та ін.) науковому дискурсі. Методологічні засади проведення контент-аналізу в історичних дослідженнях розкрито в працях Бородкіна, 1986; Ковальченка, 2003; Мазур, 2010; Печугіної, 2012; Мартюшова, 2016 та ін. Контент-аналіз як психолого-педагогічну процедуру вивчали Полонський, 2006; Вершловський, Матюшкіна, 2006; Дубасенюк, 2010; Лук'янова, 2010; Хриков, Адаменко, Курило, 2013; Ушмарова, 2013; Красильникова, 2013; Мариновська, Завалевський, 2014; Виноходова, 2015; Фроленкова, 2015 та ін. Водночас методика й техніки застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях представлено в науковій літературі доволі фрагментарно, що свідчить про непопулярність цього методу серед дослідників історії педагогіки (Лобода, 2010; Панасенко, 2012; Страйгородська, 2017; Дороніна, 2018; Літченко, 2018).

Мета статті – розкрити особливості організації та напрями застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях.

Методи та методики дослідження. Для реалізації поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових методів дослідження: джерелознавчий аналіз, описово-аналітичний метод, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення, що забезпечили пошук, обробку й інтерпретацію масиву наукової літератури з проблеми дослідження, з'ясування суті базових понять, упорядкування вимог до організації та проведення класичного контент-аналізу, зіставлення поглядів учених на методики й техніки його здійснення в педагогічних дослідженнях, характеристики особливостей і напрямів застосування контент-аналізу в галузі історії педагогіки.

Результати та дискусії. Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє констатувати, що серед дослідників не існує однастайності в тлумаченні поняття “контент-аналіз”. Зокрема, О. Кузнецов (Кузнецов, 2014) подає такі підходи науковців до визначення цього поняття:

- контент-аналіз – це методика об'єктивного якісного і систематичного вивчення змісту засобів комунікації (Д. Джері, Дж. Джері);

- контент-аналіз – це систематичне числове оброблення, оцінка й інтерпретація форми та змісту інформаційного джерела (Д. Мангейм, Р. Річ);

- контент-аналіз – це якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і суворістю процедури та полягає в квантифікаційному обробленні тексту з подальшою інтерпретацією результатів (В. Іванов);

- контент-аналіз полягає в знаходженні в тексті певних змістовних понять (одиниць аналізу), виявленні частоти їх уживаності та співвідношення зі змістом всього документа (Б. Краснов);

- контент-аналіз – це дослідницька техніка для отримання результатів шляхом аналізу змісту тексту про стан і властивості соціальної дійсності (Є. Таршиш).

Зазначене вище дає підстави для висновку, що контент-аналіз є методом якісно-кількісного аналізу змісту документа, за допомогою якого можливе більш глибоке осягнення позатекстової реальності. Він відрізняється від інших способів вивчення документів можливістю “вписування” їхнього змісту в соціальний контекст, усвідомлення змісту і як прояву, і як оцінки соціального життя. Контент-аналіз широко використовується в соціології, журналістиці, політології, соціальній психології, історії, педагогіці. Це зумовлюється тим, що контент-аналіз може бути застосований до різних видів матеріальних носіїв інформації – книг, журналів, газет, фонограм, аудіо- й відеозаписів, фотографій, листів, діловодної документації, засідань, відомчих документів (накази, постанови, розпорядження, циркуляри, інструктивні листи тощо), які є продуктом діяльності людини. Він є більш складним за інші наукові методи, засновані на розумових операціях аналізу й синтезу, але менш суб'єктивним.

Контент-аналіз ґрунтується на таких загальних правилах: систематичність, репрезентативність, повторюваність елементів змісту, статистична значущість і формалізація, відповідність процедури сформульованій меті й завданням, чітке визначення категорій.

Наразі існує множинність підходів до проведення контент-аналітичного дослідження. На переконання О. Іванова (Іванов, 2013:71), вони вирізняються застосуванням окремих методик (набір готових алгоритмів проведення дослідження в конкретній ситуації). Так, у межах контент-аналітичного дослідження може застосовуватися кількісний контент-аналіз – методика аналізу текстів шляхом кількісного зіставлення аналітичних категорій через підрахунок ключових слів (чи інших одиниць рахунку); якісний контент-аналіз – методика аналізу текстів шляхом систематичної інтерпретації текстів через виділення в них тем, тенденцій та відповідне їх кодування або ж їх поєднання. Конкретними процедурами вирізняються і техніки “комп'ютерного контент-аналізу” – застосування під час контент-аналітичного дослідження комп'ютерних засобів, зокрема програм TACT, MAXQDA тощо.

Зазначимо, що оригінальні методики проведення класичного контент-аналізу були розроблені зарубіжними вченими, як-от: Б. Берелсон (Berelson, 1971), Ж. Кайзер (Kaysers, 1963), В. Фрю (Früh,

2007) та ін. Зокрема, Ф. Фрю (Früh, 2007) запропонував такі етапи проведення контент-аналізу:

1) відбір змістових одиниць, які цікавлять дослідника з позиції досягнення мети і розв'язання проблеми;

2) класифікація – теоретичне диференціювання і структурування змістових одиниць, виокремлення в них одиниць аналізу (змістових категорій), підкатегорій та їх групування;

3) операціоналізація (пробне кодування) – перевірка того, чи відповідає попередня класифікація категорій змісту тексту, внесення змін до розробленої класифікації;

4) кодування – кожній категорії і підкатегорії присвоюється код у вигляді цифри або літери, тобто всі категорії розміщуються на номінальній шкалі. Як наслідок, укладається інструкція для кодування (класифікатор);

5) квантифікація тексту – вимірювання кожної категорії і реєстрація вимірювань у реєстраційній карті. Найбільш розповсюдженим видом квантифікації є підрахунок частоти вживання кожної категорії. На цьому етапі використовуються кількісні одиниці контент-аналізу – одиниці контексту (інформаційні блоки, які підлягають аналізу, наприклад окремий журнал або окремі публікації в ньому) і одиниці обліку (кількісні показники категорій, як-от: площа тексту, кількість рядків тощо), які підлягають процедурі підрахунку.

Натомість вітчизняні науковці (Бондар, Допіра, 2007; Осін, 2007; Іванов, 2013), як правило, як інтегральні етапи контент-аналізу пропонують такі: теоретико-методологічний, що передбачає визначення предмета, об'єкта, мети дослідження, формулювання гіпотези; збір і кодування даних згідно з розробленими правилами опрацювання тексту; кількісна і якісна обробка (інтерпретація) результатів.

Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє констатувати той факт, що контент-аналіз як дослідницький інструментарій знайшов належне обґрунтування в працях педагогів (Вершловський, Матюшкіна, 2006; Полонський, 2006; Лук'янова, 2010; Дубасенюк, 2010; Мариновська, Завалевський, 2014). Серед напрямів його застосування найбільш доцільними визначено такі: аналіз нормативних освітніх документів, значних за обсягом; типової документації великої кількості закладів освіти; друкованих праць педагогів-науковців; аналіз продуктів життєдіяльності здобувачів освіти (творчі роботи, проекти, малюнки, комп'ютерні презентації тощо); аналіз інформації, отриманої в процесі використання інших методів психолого-педагогічних досліджень (бесіда, інтерв'ю, анкетування, відеозапис тощо).

У процесі дослідження з'ясовано, що метод контент-аналізу за останні роки значно актуалізувався в психолого-педагогічних дослідженнях. Його використовують для виявлення мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій різних груп населення; обґрунтування актуальності теми й перспективності наукових розвідок у цьому напрямі; з'ясування суті базових понять педагогіки як науки; вивчення особливостей реципієнтів через зміст їхніх повідомлень, продуктів життєдіяльності

тощо. Так, О. Дубасенюк здійснила поетапну процедуру контент-аналізу категорії “теорія професійної виховної діяльності” (Дубасенюк, 2010). Г. Красильникова використала контент-аналіз для з’ясування суті поняття “моніторинг” (Красильникова, 2013). В. Ушмарова за допомогою контент-аналізу уточнила суть категорії “готовність магістрів до викладання” (Ушмарова, 2013). М. Винаходова проілюструвала методіку контент-аналізу для вивчення ціннісних орієнтацій старшокласників (Винаходова, 2015). Н. Фроленкова вдалася до використання методу контент-аналізу для з’ясування суті дефініції “освітня програма” у просторі українського дошкільця (Фроленкова, 2015). О. Маринівська, О. Завалевський розробили матрицю конструювання тексту для вивчення проблеми формування конкурентоспроможної особистості (Маринівська, Завалевський, 2014) тощо.

Менш затребуваним контент-аналіз є серед дослідників історії педагогіки. Утім, на переконання І. Ковальченка, “...об’єктивна природа явищ суспільного життя є такою, що не тільки припускає застосування кількісних і математичних методів у процесі їх вивчення, але може бути всебічно досліджена лише на їх основі. Сучасний же розвиток науки, що визначається і безпосередніми потребами суспільної практики, і поглибленням самої науково-пізнавальної діяльності, вимагає більш широкого застосування саме кількісних і математичних методів” (Ковальченко, 2003).

Зазначимо, що, наприклад, в історичній науці наразі склався окремий напрям досліджень – кліометрія – застосування математичних методів в історичних дослідженнях. Це обумовлено, з одного боку, тим, що будь-який текст як історичне джерело є результатом діяльності людини стосовно відбору, осмислення, накопичення і кодування інформації. Історичний текст відображає картину світу його автора, що охоплює як фактографічну складову інформації, так і суб’єктивні погляди, які відображають інформацію про авторське ставлення до об’єкта пізнання. Історична ж подія або явище, викладені в тексті, можуть бути максимально експліційовані лише за рахунок інформаційного підходу, що передбачає застосування міждисциплінарних методів, зокрема контент-аналізу. З іншого боку, застосування контент-аналізу в історичних дослідженнях стало можливим завдяки швидкому зростанню в мережі Інтернет повнотекстових ресурсів (текстових архівів).

Оскільки історико-педагогічне дослідження – це “сплав історичного та педагогічного дослідження” (Л. Ваховський, О. Сухомлинська), то при побудові проекту пізнавальної діяльності необхідно спиратися на методичний інструментарій як історичної науки, так і педагогіки. Тим паче, що історія педагогіки найчастіше має справу не з прямими свідченнями про минуле (не з речовими джерелами), а з розповідями про нього, які містяться в писемних (текстових) джерелах (Хриков, Адаменко, Курило, 2013: 145).

Зазначене вище спонукає до більш широкого застосування в історико-педагогічних дослідженнях методу контент-аналізу. Це дозволить, по-перше, уникати “ефекту подвійного викривлення” (історичні

документи, з якими має справу історик педагогіки, можуть не відповідати реальності, а їхня інтерпретація є досить суб'єктивною), по-друге, отримувати об'єктивні дані шляхом застосування стандартизованої процедури, яка передбачає вимірювання (більшість історико-педагогічних явищ характеризується або з позиції частоти повторюваності в часі та просторі, або з точки зору рівня та інтенсивності). Наприклад, чисельність і відсоток освічених людей, динаміка відкриття навчальних закладів і кількість учнів у них, інтенсивність використання в пресі окремої педагогічної категорії за певний проміжок часу тощо).

Контент-аналіз в історико-педагогічному дослідженні передбачає кількісний і якісний аналіз тексту, що проходить три етапи:

- розчленування тексту на окремі змістові одиниці, з'ясування їхнього значення і взаємозв'язків;

- підрахунок частоти використання змістових одиниць або обсягу, який вони займають у тексті;

- інтерпретацію отриманих результатів. Спочатку факти історико-педагогічного характеру перетворюються на факти статистичні, а потім навпаки.

У такий спосіб контент-аналіз не замінює традиційний класичний аналіз документів, а доповнює його кількісним аналізом, що надає аналізу більшої глибини, результатам дослідження – об'єктивності, а висновкам – достовірності. Змістовому аналізу за заздалегідь обраною схемою підлягають документи різного характеру. Завдяки методу контент-аналізу можна отримати відомості про особливості державної освітньої політики і специфіку її регіонального компонента, про зміст, організаційні форми і методи навчання, взаємовідносини між педагогами і вихованцями в різні історичні періоди, біографію педагогічних персоналій, а також простежити залежність між різними соціальними і життєвими позиціями авторів наукових праць з окремих педагогічних проблем, виявити специфіку їхніх педагогічних ідей і концепцій тощо. Наприклад, вивчення підзаконних нормативних актів (накази, постанови, директиви тощо) Міністерства народної освіти УРСР за декілька десятиліть поспіль дозволить простежити динаміку шкільної освітньої політики за частотою згадування таких категорій, як: “учитель”, “учень”, “виховання”, “розвиток особистості”, “особистісно-орієнтований підхід”, “фінансування” тощо. Контент-аналіз історіографічних джерел з конкретної історико-педагогічної проблеми уможливить виявлення співвідношення об'єктивної і суб'єктивної інформації в тексті, визначення ступеню авторської зацікавленості в моделюванні інформаційних потоків і зіставлення інформаційного середовища різних джерел.

Застосування контент-аналізу в історико-педагогічному дослідженні є доцільним, коли:

- у розпорядженні науковця є значний за обсягом, несистематизований матеріал;

- важливість, значущість подій, явищ, фактів, понять, проблем, прізвищ, назв – усього того, що в контент-аналізі називають змістовими

одиницями, характеризується частотою їх появи в документах або обсягом площі, яку вони займають;

- вимагається висока точність і достовірність результатів (Мартюшов, 2016).

Історик педагогіки, який обрав для дослідження метод контент-аналізу, має спершу укласти відповідну програму дій. У ній слід чітко вказати завдання, змістові одиниці (категорії аналізу), їх ознаки (індикатори), одиниці тексту, одиниці підрахунку. Основу контекст-аналізу має складати підрахунок частоти повторень окремих компонентів в інформаційному масиві, що підлягає аналізу. Він доповнюється з'ясуванням статистичних взаємозв'язків і аналізом структурних зв'язків між ними, а також наповненням їх тими або іншими кількісними або якісними характеристиками. Значні вимоги висуваються до відбору й визначення змістових одиниць:

- їхня кількість має бути такою, щоб за можливості дати відповідь на всі питання, які були визначені в роботі, вичерпати зміст джерела (вимога вичерпності);

- змістові одиниці не мають збігатися за змістом і навіть частково дублювати одна одну (вимога взаємного виключення);

- кожна змістова одиниця має формулюватися так, щоб різні дослідники розуміли її однаково (вимога надійності).

Утім, існує низка причин, відповідно до яких об'єктом контент-аналізу має бути не окремий текст, навіть значний за обсягом, а інформаційний масив, що складається зі значної кількості текстів. Це пояснюється тим, що, по-перше, статистичні закономірності виявляються тим виразніше, чим більший обсяг вибірки. По-друге, дослідників найчастіше цікавлять не одноманітні зрізи, а динаміка змін. По-третє, найбільш затребуваними в контент-аналізі є такі макроодиниці, як проблема, пропозиція, образ, ідеологема тощо. Їх в окремо взятих текстах небагато. Тому оцінювати їхню динаміку можна лише впродовж значного проміжку часу або за умови широкого горизонтального співставлення.

Що стосується кодування даних при контент-аналізі історико-педагогічної проблеми, то його, як правило, здійснюють за допомогою простих анкет або комп'ютерних програм, які фіксують появу в тексті змістової одиниці. Отримані дані ілюструють діаграмами, графіками, що унаочнює результати.

Вивчення наукових джерел із проблеми дослідження дозволило з'ясувати напрями застосування методу контент-аналізу дослідниками історії педагогіки. Так, С. Лобода за допомогою методу контент-аналізу проаналізувала педагогічні періодичні видання з метою виявлення публікацій з проблеми педагогічної творчості вчителя. Одиницями аналізу тематичної структури й змістового наповнення проблеми педагогічної творчості вчителя було обрано такі теми: педагогічні персоналії організаторів освіти, учених, педагогів-практиків; педагогічний досвід; інноваційна діяльність педагогів; рух учителів-новаторів; публіцистична діяльність педагогів; формування творчої особистості вчителя;

педагогічна преса (Лобода, 2010).

Л. Страйгородською метод контент-аналізу було застосовано для виявлення публікацій про творчість В. О. Сухомлинського у фахових виданнях (Страйгородська, 2017). О. Літіченко здійснено контент-аналіз публікацій з питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку в 50–80-х роках ХХ століття. Змістовими одиницями слугували: організація середовища для трудової діяльності; мета трудового виховання; зміст, види праці, які привертали авторів; методи, функції, завдання трудового виховання; відгуки щодо трудового виховання з боку батьків, вихователів (Літіченко, 2018).

Т. Дороніною контент-аналіз було використано з метою визначення місця історіографічного опису проблеми в історико-педагогічних дослідженнях, що були представлені в кандидатських дисертаціях та подані й захищені в спеціалізованих учених радах упродовж 2016 р. (спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки). Вивчення матеріалів, розміщених на офіційних сайтах спеціалізованих учених рад, дозволило виявити повні тексти 60 кандидатських дисертацій зі спеціальності 13.00.01 – “загальна педагогіка та історія педагогіка” за 2016 р. Їх було розподілено на чотири групи, у “Змісті” яких: 1) у підрозділах 1.1. чи 1.2. міститься вказівка на “історіографію проблеми дослідження”(15 праць); 2) історіографічний огляд проблеми представлено у вигляді традиційного опису “ступеня розробленості проблеми” у різних варіантах (“ступінь розробки досліджуваної проблеми”, “стан наукової розробки проблеми”, “аналіз наукової літератури/досліджень” тощо) (19 праць); 3) подано різні варіанти узагальненого огляду, на кшталт “становлення та розвиток (проблеми) як галузі педагогічного знання”, “висвітлення історико-педагогічного аспекту проблеми в науковій літературі”, “аналіз ставлення наукового та суспільного загалу до...” тощо (7 праць); 4) відсутня згадка про історіографію та/чи науковий огляд літератури (19 праць). Результати контент-аналізу дозволили зробити об’єктивний висновок про те, що лише 15 авторів дисертацій з історії педагогіки за 2016 р. (25% від загальної кількості залучених у дослідженні робіт) свідомо зупинилися на аналізі історіографії проблеми дослідження. Решта авторів (45%) залишили поза увагою це питання (Дороніна, 2018).

Висновки. Отже, застосування методу контент-аналізу розширює можливості історико-педагогічного дослідження. Він є тим інструментом, який здатний забезпечити, по-перше, міждисциплінарний підхід у розробленні історико-педагогічної проблематики, по-друге, більш високий рівень узагальнень і верифікацію наукових результатів, по-третє, їхню об’єктивність, надійність, валідність. До того ж контент-аналіз слугує тим майданчиком, який створює підґрунтя для переходу від розроблення тематики, обумовленої наявністю історико-педагогічних джерел, до проблемно-орієнтованого історико-педагогічного дослідження. А це, у свою чергу, дозволяє обґрунтовувати закономірності історико-педагогічного процесу, висувати нові гіпотези, виходити на постановку нових проблем. Зазначене вище вимагає здійснення комп’ютеризованих контент-аналітичних процедур, які здатні вивести історико-педагогічні

дослідження на якісно новий рівень. Зважаючи на це, перспективним видається дослідження питань, пов'язаних зі специфікою проведення комп'ютеризованого контент-аналізу історико-педагогічної проблеми із застосуванням комп'ютерних програм QDAMiner, NVivo, TACT, MAXQDA тощо.

Література

1. Berelson B. Content Analysis in Communication Research / Bernard Berelson. – New York : Hafner Press, 1971. – 220 p.
2. Früh W. Inhaltsanalyse: Theorie und Praxis / Werner Früh. – 6., überarb. Aufl. – Konstanz : UTB/BRO, 2007. – P. 27.
3. Kayser J. Le quotidien français/ Jacques Kayser; [préface de Pierre Renouvi]. – Paris: A. Colin, 1963. – 171 p.
4. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology / Klaus Krippendorff. – 2nd ed. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2004. – 412 p.
5. Neuendorf K. A. The Content Analysis Guidebook / Kimberly A. Neuendorf. – Thousand Oaks : Sage Publications, 2002. – P.9.
6. Бондар В. С. Розгляд методу контент-аналізу з погляду кількісно-якісних технік проведення / В. С. Бондар, М. А. Допіра // Наукові записки НАУКМА. – 2007. – Т.70: Соціальні науки. – С. 17–26.
7. Бородин Л. И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях / Л. И. Бородин. – Москва : Изд-во МГУ, 1986. – 188 с.
8. Вершловский С. Г. Контент-анализ в педагогическом исследовании: учеб. пособие / С. Г. Вершловский, М.Д. Матюшкина. – СПб., 2006. – 61 с.
9. Виноходова М. В. Применение метода контент-анализа при изучении ценностных ориентаций старшеклассников / М. В. Виноходова // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 8. – С. 30–34.
10. Дороніна Т. Історіографічний опис проблеми як необхідний складник історико-педагогічного дослідження (за матеріалами дисертацій зі спеціальності 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”, захищених у 2016 р.) / Т. Дороніна // Педагогічні науки. – 2018. – № 72. – С. 83–88. Режим доступу: <http://pednauki.pnpu.edu.ua/article/download/176126/175945> (дата звернення: 15.11.2019).
11. Дубасенюк О. А. Метод контент-аналізу у системі психолого-педагогічних досліджень / О. А. Дубасенюк // Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / Д. В. Чернілевський, О. В. Дубасенюк та ін. ; [за ред. Д. В. Чернілевського]. – Вінниця : АМСКП, 2010. – С. 200–221.
12. Іванов О. В. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності / О. В. Іванов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1045. – С.69–73.
13. Ковальченко І. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко; Рос. акад. наук. Отд-ние ист.-филол. наук. – 2-е изд., доп. – Москва : Наука, 2003. – 486 с.
14. Красильникова Г. В. Контент-аналіз поняття “моніторинг” / Г. В. Красильникова // Педагогічний дискурс: зб. наук.праць. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 14. – С. 261–266.
15. Кузнецов О. Виявлення ключових понять з тексту за допомогою контент-аналізу / О. Кузнецов // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 40. – С. 52–60.
16. Літченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50–80-ті роки ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Літченко Олена Дмитрівна ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2018. – 274 с.
17. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода. – Луганськ :

Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 504 с.

18. Лук'янова Л. Б. Контент-аналіз як психолого-педагогічна процедура / Л. Б. Лук'янова // Зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Ч. 4. – С. 149–158.

19. Мазур Л. Н. Методы исторического исследования / Л. Н. Мазур. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2010. – 608 с.

20. Мариновська О. Метод контент-аналізу в педагогічних дослідженнях: аналіз наукової літератури / О. Мариновська, Ю. Завалевський // Обрії. – 2014. – № 2 – С. 17–22.

21. Мартюшов Л.Н. Методы исторического исследования : учеб. пособие / Л. Н. Мартюшов. – Екатеринбург, 2016. – 80 с.

22. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія/ авт. кол.: Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; заг. ред. В. С. Курило, С. М. Хрикова. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.

23. Методы педагогических исследований: состояние, проблемы, перспективы: Сборник научных статей, материалы Всероссийского семинара по методологии / Под ред. В.М. Полонского. – Москва : ИТИП, 2006. – 252 с.

24. Осин В. В. Процессы конституирования и воспроизводства в науке: исследование вариаций контент-анализа: монография / В. В. Осин. – Днепропетровск: ЛираЛТД, 2007. – 636 с.

25. Панасенко Е. Вибір методів наукового дослідження як запорука результативності історико-педагогічного пошуку / Е. Панасенко // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. – Слов'янськ : СДПУ, 2012. – Вип. 60. – С. 73.

26. Пичугина В. К. Дискурс в педагогике: лингвистический и исторический аспекты / В. К. Пичугина// Историко-педагогический журнал. – 2012. – № 4. – С. 76–86.

27. Семотюк О. Комп'ютерний контент-аналіз: основні завдання, сфери застосування, переваги та недоліки / О. Семотюк // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2004. – Вип. 25. – С. 397–401.

28. Страйгородська Л. І. Контент-аналіз публікацій про творчість В. О. Сухомлинського у фахових виданнях / Л. І. Страйгородська // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. – 2017. – Вип. 78. – С. 39–43.

29. Ушмарова В. В. Готовність магістрів до викладання як об'єкт контент-аналізу / В. В. Ушмарова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 10. – С. 203–211. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10\(3\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10(3)_28) (дата звернення: 20.10.2019).

30. Фроленкова Н. О. Контент-аналіз дефініції “освітня програма” у просторі українського довкілля / Н. О. Фроленкова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 4. – С. 263–272. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_4_33 (дата звернення: 06.11.2019).

References

1. Berelson, B. (1971). *Content Analysis in Communication Research*. New York : Hafner Press.

2. Bondar, V. S. (2007). Rozghliad metodu kontent-analizu z pohliadu kilkisno-yakisnykh tekhnik provedennia [Consideration of the Content Analysis Method in Terms of Quantitative and Qualitative Techniques]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Sotsialni nauky*, 70, 17-26 [in Ukrainian].

3. Borodkin, L. I. (1986). *Mnogomernyj statisticheskij analiz v istoricheskikh issledovaniyah* [Multivariate Statistical Analysis in Historical Research]. Moskva : Izd-vo MGU [in Russian].

4. Frolenkova, N. O. (2015). Kontent-analiz definititsii "osvitnia prohrama" u prostori ukrainskoho dovkillia [Content Analysis of the Definition of "Educational Program" in the Ukrainian Environment]. *Pedahohichni nauky : teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 4, 263-272. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_4_33 [in Ukrainian].
5. Früh, W. (2007). *Inhaltsanalyse : Theorie und Praxis*. (6. überarb. Aufl.). Konstanz : UTB/BRO, 2007. – P. 27.
6. Doronina, T. (2018). Istoriohrafichniy opys problemy yak neobkhdnyy skladnyk istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia (za materialamy dysertatsii zi spetsialnosti 13.00.01 "Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky", zakhyshchennykh u 2016 r.) [Historiographic Description of the Problem as a Necessary Component of Historical and Pedagogical Research (according to the Materials of Theses in the 13.00.01 "General Pedagogy and History of Pedagogy" Specialty, Defeated in 2016)]. *Pedahohichni nauky*, 72, 83-88. Retrieved from <http://pednauki.pnpu.edu.ua/article/download/176126/175945> [in Ukrainian].
7. Dubaseniuk, O. A. (2010). *Metod kontent-analizu u systemi psykholoho-pedahohichnykh doslidzhen* [Content Analysis Method in the System of Psychological and Pedagogical Researches]. In D. V. Chernilevskiy, O. V. Dubaseniuk (Eds.). *Metodolohiia naukovoï diialnosti* [Scientific Activity Methodology] : [navch. posib.] (pp. 200-221). Vinnytsia : AMSKP [in Ukrainian].
8. Ivanov, O. V. (2013). Klasychnyi kontent-analiz ta analiz tekstu : terminolohichni ta metodolohichni vidminnosti [Classical Content Analysis and Text Analysis : Terminological and Methodological Differences]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, 1045*, 69-73 [in Ukrainian].
9. Kayser J. (1963) *Le quotidien français/ Jacques Kayser; [préface de Pierre Renouvi].* – Paris: A. Colin, 1963. – 171 p.
10. Khrykov, Ye. M., Adamenko, O. V., & Kurylo, V. S., & et. (2013). *Metodolohichni zasady pedahohichnoho doslidzhennia* [Methodological Principles of Pedagogical Research] : [monohrafiia]. Luhansk : Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka" [in Ukrainian].
11. Kovalchenko, I. D. (2003). *Metody istoricheskogo issledovaniya* [Methods of Historical Research]; Ros. akad. nauk. Otd-nie ist.-filol. nauk [The Russian Academy of Sciences. Department of Historical and Philological Sciences]. (2-e izd., dop.). Moskva : Nauka [in Russian].
12. Krasylnykova, H. V. (2013). Kontent-analiz poniattia "monitorynh" [Content Analysis of the "Monitoring" Concept]. *Pedahohichniy dyskurs : zb. nauk.prats*, 14, 261-266 [in Ukrainian].
13. Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis : an Introduction to its Methodology* (2nd ed.). Thousand Oaks : Sage Publications, 2004. – 412 p.
14. Kuznietsov, O. (2014). Vyiavlennia kluchovykh poniat z tekstu za dopomohoiu kontent-analizu [Identifying Key Concepts from Text Using Content Analysis]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 40, 52-60 [in Ukrainian].
15. Litichenko, O. D. (2018). Idei trudovoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku v pedahohichnii presi (50-80-ti roky XX stolittia) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 [Ideas of Labor Education of Preschool Children in the Pedagogical Press (the 50-80-s of the Twentieth Century)]. *Candidate's Thesis*. Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka, Kyiv [in Ukrainian].
16. Loboda, S. M. (2010). *Pedahohichna tvorchist uchytelia na shpaltakh vitchyznianoï presy KhKh stolittia : protystoiannia idei* [Teacher's Pedagogical Creativity in the Twentieth Century Domestic Press : Confrontation of Ideas] : [monohrafiia]. Luhansk : Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka" [in Ukrainian].
17. Lukianova, L. B. (2010). Kontent-analiz yak psykholoho-pedahohichna

protsedura [Content Analysis as a Psychological and Pedagogical Procedure]. *Zb. nauk. prats Umanskoho derzh. ped. un-tu im. P. Tychny, 4*, 149-158 [in Ukrainian].

18. Mazur, L. N. (2010). *Metody istoricheskogo issledovaniya* [Historical Research Methods]. Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta [in Russian].

19. Marynovska, O. (2014). Metod kontent-analizu v pedahohichnykh doslidzhenniakh : analiz naukovoi literatury [Method of Content Analysis in Pedagogical Research : Analysis of Scientific Literature]. *Obrii, 2*, 17-22 [in Ukrainian].

20. Martyushov, L. N. (2016). *Metody istoricheskogo issledovaniya* [Historical Research Methods] : [ucheb. posobie]. Ekaterinburg : Uralskij gos. ped. un-t, Ist. fak., Kaf. [in Russian].

21. Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks : Sage Publications. 2002. – P.9.

22. Osin, V. V. (2007). *Processy konstituirovaniya i vosproizvodstva v nauke : issledovanie variacij kontent-analiza* [The Processes of Constitution and Reproduction in Science : the Study of Variations in Content Analysis] : [monografiya]. Dnepropetrovsk : LiraLTD [in Russian].

23. Panasenko, E. (2012). Vybir metodiv naukovoho doslidzhennia yak zaporuka rezultatyvnosti istoriko-pedahohichnogo poshuku [The Choice of Scientific Research Methods as a Guarantee of the Historical and Pedagogical Search Effectiveness]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnogo protsesu : zb. nauk. prats, 60, 73* [in Ukrainian].

24. Pichugina, V. K. (2012). Diskurs v pedagogike : lingvisticheskij i istoricheskij aspekty [Discourse in Pedagogy : Linguistic and Historical Aspects]. *Istoriiko-pedahohicheskij zhurnal, 4*, 76-86 [in Russian].

25. Polonsky, V. M. (2006). *Metody pedagogicheskikh issledovanij : sostoyanie, problemy, perspektivy : sbornik nauchnykh statej, materialy Vserossijskogo seminaru po metodologii* [Methods of Pedagogical Research : State, Problems, Prospects : the Collection of Scientific Articles, Materials of the All-Russian Seminar on Methodology]. Moskva : ITIP [in Russian].

26. Semotiuk, O. (2004). *Kompiuternyi kontent-analiz : osnovni zavdannia, sfery zastosuvannia, perevahy ta nedoliki* [Computer Content Analysis : Key Tasks, Applications, Benefits, and Disadvantages]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Zhurnalistyka, 25*, 397-401 [in Ukrainian].

27. Straihorodska, L. I. (2017). Kontent-analiz publikatsii pro tvorchist V. O. Sukhomlynskoho u fakhovykh vydanniakh [Content Analysis of Publications on Sukhomlynsky's Creativity in Professional Publications]. *Zbiryk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnogo universytetu]. Pedahohichni nauky, 78*, 39-43 [in Ukrainian].

28. Vershlovskij, S. G. (2006). *Kontent-analiz v pedagogicheskom issledovanii* [Content Analysis in Pedagogical Research] : [ucheb. posobie]. SPb [in Russian].

29. Vinohodova, M. V. (2015). Primenenie metoda kontent-analiza pri izuchenii cennostnykh orientacij starshklassnikov [Application of the Content Analysis Method in Studying High School Students' Value Orientations]. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii, 8*, 30-34 [in Russian].

30. Ushmarova, V. V. (2013). Hotovnist mahistriv do vykladannia yak ob'iekt kontent-analizu [Master's Readiness for Teaching as a Subject of Content Analysis]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky, 10*, 203-211. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10\(3\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10(3)_28) [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті акцентовано увагу на важливості проведення історико-педагогічних досліджень для більш глибокого пізнання особливостей і проблем сучасної освіти, прогнозування її подальшого розвитку. Доведено доцільність нового

формату розроблення історико-педагогічних проблем, який ґрунтується на засадах герменевтики, використанні різних методів інтерпретації текстів, зокрема методу контент-аналізу. Зважаючи на це, автори ставлять за мету розкрити особливості організації та напрями застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях. Вивчення підходів науковців до тлумачення поняття контент-аналіз дозволив розглянути його як метод якісно-кількісного аналізу змісту документа, за допомогою якого можливе більш глибоке осягнення позатекстової реальності. Контент-аналіз застосовують до різних видів матеріальних носіїв інформації – книг, журналів, газет, фонограм, аудіо- і відеозаписів, фотографій, листів, діловодної документації, відомчих документів, які є продуктом діяльності людини. Він має множинність варіацій (кількісний, якісний, комп'ютерний) залежно від методики його проведення. Типовий (класичний) контент-аналіз передбачає такі етапи застосування: відбір змістових одиниць, класифікація, операціоналізація (пробне кодування), кодування, квантифікація тексту.

З'ясовано, що метод контент-аналізу набув поширення в психолого-педагогічних дослідженнях. У статті наведено приклади його застосування за такими напрями: виявлення мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій різних груп населення; обґрунтування актуальності теми й перспективності наукових розвідок у цьому напрямі; з'ясування суті базових понять педагогіки як науки; вивчення особливостей реципієнтів через зміст їхніх повідомлень, продуктів життєдіяльності тощо. Акцентовано увагу на тому, що серед істориків педагогіки він є менш затребуваним. Утім поширення математичних методів в історико-педагогічних дослідженнях, потреба в об'єктивній інтерпретації писемних (текстових) джерел на основі стандартизованих процедур спонукає до більш широкого його впровадження. У статті визначено вимоги до застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях, схарактеризовано етапи його організації й проведення, наведено напрями застосування (отримання відомостей про особливості державної освітньої політики і специфіку її регіонального компонента, про зміст, організаційні форми та методи навчання, про взаємовідносини між педагогами і вихованцями в різні історичні періоди, про біографію педагогічних персоналій, виявлення залежності між різними соціальними й життєвими позиціями авторів наукових праць з окремих педагогічних проблем, специфіки їхніх педагогічних ідей і концепцій тощо), а також приклади апробації дослідниками.

Ключові слова: контент-аналіз, історико-педагогічне дослідження, особливості, напрями.